

ket, az egyre szekularizáltabb, a történelmi egyházaktól elforduló világunkban nemcsak a keresztény unitáriusok, hanem a hívő emberek számára is teljességgel értelmezhetetlen spekulációk. Mi, unitáriusok a hitet Isten ajándékának tekintjük. Abban reménykedünk, hogy azt, amit az egy igaz Isten segédelmével a reformáció 500. évfordulóján nem sikerült megvalósítani, a jövő esztendőben be tudjuk majd pótolni.

Soli Deo Gloria!

Elekes Botond

A reformáció a képzőművészetben*

Alább két képet elemzünk. Az egyik Rembrandté, a másik Munkácsyé. Egyikük sem a reformáció századában élt, hanem valamivel később. Őket nem az idő, hanem a lényeglátás avatja az Ige festőivé. Ők ecsettel prédikáltak. Festményeik a reformációban újra felismert Igének a gyümölcsei. Ettől olyan mély értelmű mindegyik. A „logos,” az Ige szólal meg rajtuk keresztül, mégpedig úgy, hogy – az Ige természetéhez híven – tanítja, vigasztalja, önismeretre segíti a szemlélőt.

REMBRANDT „A PÁSZTOROK IMÁDÁSA” CÍMŰ FESTMÉNYÉNEK ÜZENETE

Rembrandt 1646-ban festette *A pásztorok imádása* című műalkotását, a szenvedő és *Biblián* élő emberek mély látásával – amelytől művei sokak számára valóban „élet-változtató”¹ hatásúak lettek. Személyes tragédiák sora vezetett idáig. Három gyermekét vesztette el néhány hetes korukban, csak a negyedik, Titus érte meg a felnőtt kort, aki 1641-ben született. A következő évben, 1642-ben meghalt a felesége, Saskia. Mindössze nyolc évnyi közös út adatott nekik, az is át-meg átszántva a halállal. Négy évvel Saskia halála után festette meg *A pásztorok imádását*. Ő maga így vall erről:

„Saskia halála után kezdtem ráébredni, hogy sem a mi büszke hollandus világunkban, sem egyáltalán a világban, de mégcsak nem is a Rómát legyőzni vélő Genf egyháziasságában rejlik a megtartó erő, hanem egyes-egyedül az igazán megújult, megtért lelkek közösségében. Ezért kezdtem Jézus szüleit, vagyis az ő hármasságát együttesüket ábrázolni. A születéstörténet számomra nem az itáliai mesterek érzelmes beállítása, hanem egynéhány ember mély, belső összetartozása. A meghitt félhomály, a belülről kibontakozó és szétáradó világosság, az egyszerű taglejtések mind-mind ezt kívánják megpecsételni.”²

A gyermek Jézust mintegy fénycentrumba helyezi a festő. Ragyogó fénye vonja magára első pillantásunkat. Valami mély, belső, immanens világosság ez. Olyan fehér, mint a nap, de több is, mint amit bármely világítótést okozhat, mert ez „doxa”, Isten dicsőségének ragyogása. A teremtésre emlékeztet: előbb lett a világosság, s csak utána lettek a világítótestek: a nap, a hold és a csillagok. Rembrandt ecsettel hirdeti az ígét: „A világosság a söté-

* Elhangzott a XLV. Országos Honismereti Akadémián, Sárospatakon 2017. július 5-én.

1 Wright, Christopher: Rembrandt and his Art. Hamlyn, London, New York, Sydney, Toronto. 1975. 11.

2 Reisinger János: Mit, miért, hogyan rajzoltam és festettem. Rembrandt Harmenszoon van Rijn. A tékozló fiú keresése 1606-2006. BIK Könyvkiadó és az Oltalom Alapítvány, Budapest, 2006–2007. 117.

tétségben fénylik...” (Jn 1,5). A Jézusból áradó világosság legyőzi a sötétséget. A világosság: az élet. „*Benne élet volt, és az élet volt az emberek világossága*” (Jn 1,4). Ez a világosság és ez az élet, amely a halált is legyőzi, ragyog a Feltámadott arcán a Jelenések Jánosának bizonyásgtétéle szerint úgy „*mint amikor a nap teljes erejével fénylik*” (Jel 1,16). Karácsonyhoz hozzátartozik a fény: ünnepi kivilágítások, csillagszóró, gyertya, amelyek tudva-tudatlanul azt hirdetik, hogy a világosság győz a sötétség felett.

Mögötte: Mária. Karácsony mindig két személy egymáshoz való mély, belső kapcsolódása: Jézusé és az őt befogadó emberé, ahogyan a prae-egzisztens Jézus igent mondott Máriára, és Mária alázatosan igent mondott Jézusra. Az angyal szavára fogant; és méhébe fogadta Jézust.

József az édesanya és a gyermek fölé magasodik úgy, ahogy a sátor szokta oltalma alá vonni a védelmére vágyókat. Férfiúi jelenléte biztonságot jelent a törékeny asszonynak és a gyermeknek. Itt kissé háttérben marad – mint az evangéliumokban –, de máskor ő az angyal által megszólítható, vezethető, feladattal terhelhető fél (Mt 2,13–15; Mt 2,19–23). Egyikük szerepe sem alávalóbb a másiknál. Így teljes a család.

A kép középpontját a család jelenti, ahová Jézus érkezett. Rembrandt azonban nem teszi a boldogság végső forrásává a családot. Túlmutat rajta a lelki közösségig, ami a pásztorokban testesül meg. Hogyan is mondta a fenti idézetben? „... *a megtartó erő [...] egyes-egyedül az igazán megújult, megtért lelkek közösségében*” rejlik. Tehát létezik egy olyan lelki közösség, amelyet Jézus vonz maga köré, amely pótolhatja a családot, és ez a gyülekezet!

A pásztorok „gyülekezetében” látható egy öregember, aki lámpát tart kezében. Őrálló. Talán az előző nemzedékek sorát sűríti magába. Azokat a prófétákat és bölcs öregeket, akik reménykedve várták a Messiást. Szavaik életben tartották a reménységet az idők teljességéig, amikor az igazi világosság megjelent. Fényük csak szövetnek volt, de elegendő arra, hogy a korszakok sötét útvesztőiben a rájuk bízottak el ne tévelyedjenek. Ilyen lámpás-ember volt az agg Simeon és az élemedett korú prófétaasszony: Anna (Lk 2,25–38). Fényük azonban már helyet ad a ragyogóbb fénynek. Ilyen lámpás-emberek lehetnek a bölcs tanítók, a nagyszülők és kegyes életű családi ősök is.

Az emberek arcát az a fény világitja meg, amely Jézusból árad. Ez tükröződik vissza a körülötte lévő emberek arcán, hiszen ez az, ami „... *megvilágosít minden embert*” (Jn 1,9). Minél közelebb lép hozzá valaki, annál jobban ragyog fel rajta a krisztusi világosság, annál teljesebb lesz benne az élet – és a karácsonyi ünnep.

Jobbra, a kép alsó sarkából előbukkan egy kisfiú, aki a kutyájával játszik. A gyermekek általában szeretik az állatokat, a kisfiúk különösen a kutyákat. Látványa örömet ébreszt – az ünnep velejárója az öröm (vö. Lk 2,10)! Nagyjából a gyermek Jézus és édesanyja magasságában helyezkedik el. Rembrandt talán saját kisfiát festette oda, aki a kép születésekor ötéves volt. Jézus a gyermekekhez is jött, a játékaik világába. Gyermekként a gyermekeké is lett. Küldetését nem állja gyermekek játékához hasonlítani (Mt 11,17). Gyermek voltát mindvégig hangsúlyozta, ami az Atya-gyermek relációban valósulhat meg. Csak a megbékélt létben tud „játszani” az ember.³ Akiket szeretnek, azok tudnak játszani – nem azok, akiknek sok játéku van. Nem a birtoklástól, hanem a szabad viszonyulásoktól válhat az élet szép játékká. Isten legfőbb uralmába vetett hit által adatik az életnek könnyedség, természetesség és spontaneitás. Az emberlét sokkal inkább kiteljesedik, ha szabadon, játékszerűen alkothat – műhelyben, íróasztalnál, konyhában és bárhol –, mint a kényszerű munkában. A kreatív karácsonyi díszek, a szépen becsomagolt ajándékok és az ünnepi

3 Vö. Szathmáry Sándor (szerk.): Kincs a szántóföldben. Református Zsinati Iroda, Budapest, 1996. 40.

asztal talán a játékos lét iránti igényt is hivatott megjeleníteni. De értelmét veszített lesz a karácsonyunk, ha Jézusra csak mint gyermek Jézusra emlékezünk. A gyermekek sem csak gyenge gyermeket akarnak látni Jézusban, hanem erős felsőbbrendű hatalmasságot is, akire számíthatnak.

Az, hogy a kutya a képre kerül, nem lehet véletlen. Véletlenül nem fest a festő – legfeljebb intuíciókra hagyatkozva. Éppen egy kutyáról más összefüggésben írja Rembrandt, hogy „*ahol az emberek összefognak, ott az állatok is felfigyelnek, nem lehetnek közömbösek*”,⁴ vagyis ott megjelennek az állatok is. Vajon itt nem azt fejezi ki, hogy még az állatvilág is felfigyelt arra a rendkívüli eseményre, hogy Isten Fia emberként megszületett?! A kutyát megvetett, tisztátalan állatnak tekintették. S éppen egy kutya jön! Jöhet, a tisztátalan is Jézushoz, mert az istállóban nincs palotaőrség, nincs sorompó, ott nem szednek belépődíjat. A kegyelem mindenkié. Az istállóba mindenki jöhet. Krisztus mindenkié.

A képen látható egy másik gyermek is, akit egy asszony emel föl, hogy lássa az újszülötet. Kilenc felnőtt között három gyermek...! A karácsony a gyermekeké és a gyermek-lelkületüké. A karácsony akkor teljesebb, ha a karácsonyfa alatt gyermekhang is hallatszik. Legyenek együtt a nemzedékek: a gyermekek, a szülők és az öregek! Örömük így teljesebb lehet.

A képnek gyakran csak az alsó szegmensét veszik figyelembe, s levágják a felső részét, mint kevésbé lényegest. Nem lehet belőle érzélgős karácsonyi hangulatot várni, nem lehet belőle üzletet csinálni, „csak foglalja a helyet.” Afféle ráadás. Karácsonyainknak és ünnepeinknek csak az emberi-földi megjelenítése érdeklí a tömegeket. Az, ami látható az ünnepből. Pedig a lényeg a sötétben bontakozik ki, a kép felső részén!

A gyermek-Jézussal szemben, fönt a gerendázatból kereszt rajzolódik ki.⁵ Erre a hivatalos képelemzés mutat rá. Jézus születésétől kezdve a kereszt felé néz! A keresztre tekintettel vállalta az inkarnációt. Karácsony már nagypéntek fenyegető árnyát is megidézi.

Mi lehet a kép háttérben kirajzolódó nagy „folt”? Ahhoz túlzottan szem előtt van, hogy ne tulajdonítsunk neki jelentőséget. Valami rejtély, titok, „üresség”. Talán a húsvéti üres sír?! Köldök formájú. Ezékiel próféta szerint Jeruzsálem a föld köldöke (Ez 5,5; 38,12). A köldök a föld kozmikus közepét jelzi. Az antik világbkép szerint a föld egy tányérszerű képződmény, amely egy függőleges tengelyre szúródik. A függőleges tengely, amely az eget a földdel összekapcsolja, az „*axis mundi*”, a világfa. Ahol ez a függőleges tengely átszúrja a földet, ott van a „*föld köldöke*,” a világ közepe. A „*föld köldöke*” címért a legkülönbözőbb helyek szálltak versenybe, így pl. Delphi Görögországban és Cusco Peruban, de valószínűleg a szamaritánusok is ezzel az igénnyel tekintettek a Garizim hegyére.⁶ Talán versengve a hellén tradícióval, a rabbinikus hagyomány a föld köldökét Jeruzsálembe helyezte. Ennek megfelelően a középkori térképeken,⁷ az ún. T-O ábrázolásokon („*orbis terrarum*”) a föld országai Jeruzsálem körül csoportosulnak (vö. Ézsa 19,24). Rembrandt jól ismerhette ezt a felfogást. A mai napig látható Jeruzsálemben a Sír-templomban a „*föld köldökének*” kehelylyel jelölt pontja, az *omphalos-kő*.⁸ Rembrandt festményén a „köldök” X alakú gerendázat közepén látható. Görögül a „XP” Krisztus monogramja. A „*föld köldöke*” a világminden-

4 Reisinger i. m. 114. – Vö. az *Éjjeli őrvjárat* című festményével.

5 National Gallery, London. <http://www.nationalgalleryimages.co.uk/ImageDetails.aspx?q=NG47&ng=NG47&frm=1> 2012. december 18. 15.35^h

6 Zimmerli, Walter: Ezechiel II. 2., Aufl., Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1979. 956.

7 Első kép: *Jeremias, Alfred*: Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients. 4. Aufl. J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1930. 702.

8 Második kép: *Jeremias, Alfred* i. m. 703.

ség közepe, „nem itt vagy amott” (vö. Jn 4,21!) földrajzi hely, hanem a feltámadott Krisztus, akin keresztül a menny megtartó, életető ereje a világba jött. Az ő monogramjának közepébe kerül a „föld köldöke”-szimbólum. Joggal feltételezhetjük, hogy Rembrandt képén a tárgyalt „rejtély” a „föld köldöke”, a húsvéti üres sír, amelyben legyőzött a halál. Így teljes a megváltás. Ahol karácsonyról (lásd gyermek) és nagypéntekről (lásd a gerendázatban megjelenő kereszt) megemlékezünk, lehetetlen, hogy elfelejtkezzünk húsvétról, a feltámadásról. A születés, a nagypénteki kereszt és az üres sír motívum egy háromszöget zár be, ami Isten szimbóluma, Jézus Krisztus istenségéről tanúskodik.

A képen tett körút végén visszaérkezünk a kiindulópontozhoz, de mélyebbre látunk. A háttérben egy ökor vonalrai rajzolódnak ki. Érdekes, hogy míg József csak a VI. századtól szerepel a képeken, az ökor és a szamár kezdettől fogva. Ábrázolásukat Origenész (†254) Ézsaiás próféta szavaival kapcsolja össze: „Az ökor ismeri gazdáját, és a szamár az ő urának jászlát; Izrael nem ismeri, az én népem nem figyel rá!” (Ézs1,3). Nyssai Gergely (†394) szerint az ökor a jászol mellett a zsidóságot jelképezi, amely a törvény igájában van, amelyet megköt a törvény.⁹ Hagyományosan szamár is szokott szerepelni a karácsonyi jászolképeken. Itt nem látható. Csak megjegyezzük, hogy Nyssai Gergely szerint a szamár a pogányságra utal, amely a bálványimádás terhét viseli.¹⁰ Így találkozik a jászolbölcsőnél a két nép, akiket Jézus egyként megszabadít.

A kép legmélyén, hátul még egy létra képe bontakozik ki, ami Jákób lajtorjáját juttatja eszünkbe. Jákób álmában az ég kapuját megnyitva látta, s egy létrát, amelyen Isten angyalai jártak le s föl (Gen 28,10kk). Az Bétel volt. Ez Betlehem. Közös bennük az, hogy mindkét helyen megnyílt az ég. De Betlehembben Isten küldötte végérvényesen és visszavonhatatlanul lejött a földre, hogy soha többé ne hagyjon magunkra futásainkban, meneküléseinkben, megaláztatásainkban, bűneinkben, vívódásainkban, vállalásainkban.

Hogy többé ne köre, hanem szívünk hústáblájára legyen írva: „*Ne féljeteK, mert [...] született nékteK ma a Megtartó, ki az Úr Krisztus, a Dávid városában.*” (Lk 2,11 – Károli ford.)

MUNKÁCSY MIHÁLY „GOLGOTA” CÍMŰ FESTMÉNYÉNEK ÜZENETE

Amikor megkérdezték Munkácsyt, hogy miért festi ezt vagy azt, mindig azt mondta: „*mert úgy kell.*” „*Hát csak azt úgy kell, úgy jutott az eszembe*» – felelte egyszerűen, a nagy teremtők öntudatlanságával, de azzal a hatalmas meggyőződéssel, hogy ennek mind úgy kell lenni, mert ő azt úgy képzelte, és másként nem is lehet. Az okát nem tudja, nem is keresi soha, hiszen ő teremt, és nem elemez” – írja Malonyay Dezső, Munkácsy titkára.¹¹

Amikor elemzésbe bocsátkozunk, nem is azt keressük elsősorban, hogy *mit akart kifejezni* a Mester, hanem azt, hogy *mi jut eszünkbe róla. Milyen hatást gyakorol ránk?* Ez a művészet célja. Minél mélyebb, minél összetettebb gondolatokat ébreszt egy mű, annál inkább megsejtjük benne azt az *egyedi, végére érhetetlen, teremtő eszmét*, amely életre hívta, és azt a *tehetséget*, amely formába tudta önteni. Ezt a gondolatgazdagságot *Bibliával a kezünkben* tudjuk megközelíteni leginkább, kimeríteni akkor sem. A mű – nem is elemzése, hanem inkább – értelmezése során igyekszünk a kortárs Malonyay Dezső gondolatait követni, anélkül inkább, mert ő sokat beszélgetett vele, és közelről látta műveinek formálódását.

9 Jézus születése. In: *Seibert, Jutta* (szerk.): A keresztény művészet lexikona. Corvina Kiadó, 3. kiad. 2004. 149. 10 Uo.

11 *Malonyay Dezső*: Munkácsy Mihály. <http://mek.oszk.hu/09200/09243/09243.htm>

Munkácsy Mihály: „Golgota”

Látni akarjuk Jézust – mondták néhányan, a görögök közül a tanítványoknak (Jn 12,21). Az ember vágya ma is ez: látni szeretné Krisztust, az emberré lett Istent. Munkácsy – dacolva a kor teológiai liberalizmusával – láttatta Krisztust: az emberré lett Istent. Nem hagyományos szentképet festett, egyszerre láttatja a szenvedő embert és a szenvedő Istent, egyszersmind a győzelmes Urat is! A londoni *Times*ban így nyilatkozott „*Sosem próbáltam isteni személyt festeni, mivel ami isteni, azt az ember nem képes megfesteni. Én az emberi alakban megjelent Istent akartam ábrázolni.*”¹² Krisztus kettős természete titok, mint a fény, amely ha terjed, hullám, ha becsapódik, egy nyaláb anyagi részecske. Munkácsy alkotása láttán fölsejlik valami ebből a titokból. Akár csak úgy, hogy nem győzzük nézni.

„*Hogyan is?... Krisztust a XIX. századnak!... Gondolatnak is vakmerő volt [...] a renaissance isten-emberei után. És a saját Jézusát kellett megtalálnia előbb, akiben úgy higgyen, hogy hinni tudjon benne kora és a jövődök népe is. [...] Nem is az okoskodás révén találta ő meg, a mit keresett; az összefoglalóan alkotó lángész segítette hozzá, intuitive látta vászonra képét, [...] valamennyit, ami sikerült. Lapozgatva a bibliát, addig habozik és bizonytalankodik, míg végre megkapja eszméjét s azonnal kész kompozícióban áll előtte képe.*”¹³

A *Golgota* 1884-ben készült. Még ugyanabban az évben Párizs után Budapesten is kiállították. Itt egy hét alatt 92 000 ember nézte meg. 1887–88-ban amerikai tulajdonba került: John Wanamaker vásárolta meg. Érdekes adalék a kép történetéhez, hogy egyszer, amikor a tulajdonos vidéki képtárában tűz ütött ki (1907), telefonon azt az utasítást adta, hogy elő-

12 Sz. Kürti Katalin: Munkácsy Mihály Krisztus-trilógiája. <http://vmek.oszk.hu/01300/01358/html/dokumentum.htm#2>

13 Malonyay i. m.

szőr a két Munkácsy-képet mentsek, vakkeretükből kivágva, s a hora dobva.¹⁴ Később, 1911-től a philadelphiai Wanamaker áruház különtermében állította ki, ahol minden böjti és húsvéti szezonban láthatta a nagyközönség is. A Munkácsy-képek hatására több dél-amerikai város templomaiban helyeztek el másolatokat helyi festőktől.¹⁵ Látni akarja *Krisztust* a XIX. század – éppúgy, mint a XXI. század. Ebben is prófécia teljesedik: „*Néznek majd arra, akit átszúrtak*” (Jn 19,37).

Tér és arány: a korabeli kritikák kifogásolták, hogy Krisztus alakja *nem a középpontban áll*, s hogy ezért *nem felel meg igazán a vallásos eszménynek*.¹⁶ Munkácsy nem érzélgős motívumokkal, hanem *a kereszt térbeli elhelyezésével* juttatta kifejezésre Jézus megvetettségét.

A kereszt a *periférián* – a városon kívül állt. A mózesi törvények értelmében a vétekekért való áldozatot ki kellett vinni a táboron kívülre (3Móz 16,27). „*Mert amely állatok vérét a főpap a szentélybe beviszi a bűnért, azoknak testét elégetik a táboron kívül. Ezért Jézus is a kapun kívül szenvedett, hogy megszentelje a népet tulajdon vére által.*” (Zsid 13,11–12) A hely neve: *Golgota*. Vajon azért kapta ezt a nevet, mert e teraszszerű képződmény formája hasonlított a koponyához? Vagy azért, mert sok koponya volt ott a korábbi kivégzések miatt? Ádám koponyája¹⁷ ott volt eltemetve? Mindegyik állítás mellé felsorakozik kisebb-nagyobb tábor. Mindenképpen *a halál minősített helye*. A korai zarándokbeszámolók szerint a *Golgota* kicsiny hegye kb. embermagasságú, megrepedt szikla, amelyre lépcsőn lehet felmenni.¹⁸ A hely latin elnevezése *Calvaria*. Pontos helye bizonytalan, de legtöbb bizonyíték a Szent Sír templomával beépített hegyre utal Jeruzsálem óvárosában.

„*Nem volt számára hely*” (Lk 2,7) *az emberek között sem születésekor, sem halálakor*. A tanítványi kör vele *együtt* reked kívül a „körön”. Tanítványai is idegenek lesznek a világban. Fizikailag is, de erkölcsileg is „körön kívüli” lett. *Bűnösök közé sorolták* (Ésa 53,12).

A kereszt végül mégsem mellékes térbe esik. Éppen ellenkezőleg: az arany arány mezőben, nem toladó, de hívogató hangsúlyt kapva. Ha meghúzzuk az *arányvonalakat*, azok *metszéspontjába éppen a jobb lator feje* kerül. A *Golgota* rejtjeles középpontja az ember, akiért mindez történik, és akiért nem hiába történt. Krisztus maga pedig továbbra is ott marad a bűnösök egy mezőben.

A két lator: Megfeszítettek „... *vele másik kettőt, jobbról és balról, középen pedig Jézust*” (19,18). Márk „*ezt a kettőt*” éppen azzal a szóval jellemzi, mint János apostol *Barabbást* (Mk 15,27; vö. Jn 18,40)! Ez azt sugallja, hogy ezek *Barabbásnak társai lehettek*.¹⁹ A görög szó jelentése lehet: rabló, bandita, felkelő, lázadó, forradalmár.

A jobb oldali lator *Dismas* a hagyomány szerint, de a *Biblia* nem nevezi meg. Ő a megtérő lator. Oldalt esik a nézőnek, *mégis felénk fordítja fejét – és Krisztus felé*. Ez a mozdulat *távlatot* nyílt számára. „*Emlékezzél meg rólam, amikor eljössz a te királyságodba!*” – kéri Jézust (Lk 23,42). És az ígélet életté változtatja a halált: „*Még ma velem leszel a paradicsomban.*” *Gestas*, a bal oldali, *meg nem térő lator*. Szemben velünk. Földre szegeződik a tekintete, az arca. Bezáródik saját sorsába. „*Perspektívája*” a sír – de még az sem, hanem csak a föld,

14 Sz. Kürti Katalin: Munkácsy Krisztus-képei. In: *Gazda László* (szerk): Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei. Munkácsy Mihály (1844–1900). Nemzetközi Tudományos Emléklülés előadásai. Debrecen, 1994. 79.

15 Uo. 78.

16 Sz. Kürti Katalin: Munkácsy i. m.

17 Origenész ezt a megoldást választja. E hagyomány szerint Krisztus vére a megrepedt szikla hasadékán át lecsorgott Ádám koponyájára, és fizikailag is jelezte a megváltást. A művészi ábrázolásokon ezért láthatunk a kereszt alatt néha koponyát. Lásd: *Kroll, Gerhard*: Jézus nyomában. Szent István Társulat, Budapest, 1985. 463.

18 *Kroll, Gerhard* i. m. 467.

19 *Beasley-Murray, George R.*: Word Biblical Commentary John. Dallas, World, Incorporated, 2002, 345.

mert a gonosztévőket jelöletlenül elásták. Legfeljebb a római katonát látja, az „ítéletvégrehajtót.” A lator keresztgerendája felül, és a római katona lándzsája alul keretezi, mintegy bezárja az elítéletet és az ítéletvégrehajtót. Ez a „keret” a halál kilátástalanságát, bezártságát sejteti. Pedig a Megváltó keze e lator fölé is kiterjed! Egy függőleges vonalban helyezkedik el a három kéz: a Megváltóé, a latoré és a római katonáé, mondjuk így: az ítéleté. A két lator elhelyezése „légtávtalbatba segíti a csoportot”.²⁰ Ha a keresztet keresztgerendájának vonalát meghosszabbítjuk, akkor vesszük észre, hogy segítségükkel hogyan siklik a tekintetünk bármely irányba. Föld és ég, mélység és magasság, közel és távol metszik egymást a Golgotán...

Az ég sötét. Délelőtt 9 órakor feszítették meg (vö. Mk 15,25). Ez a Károli szerinti 3 órával megegyezik. A mi időszámításunk szerinti déli 12–15 óráig „sötétség támadt az egész földön” – Károli fordításában 6–9 óráig (Mk 15,33). 3 órakor „kilehelte lelkét” (Mk 15,37).

A „súlyos, föllegterhes, égbolt”²¹ a szenvedés óráit vetíti elénk. A természet gyászol? Jóságosan elrejtja a szenvedő Isten Fiát a báméskodó tekintetek elől? Ezek lennének az ész-elvű magyarázatok. Szépek, lehet, hogy igazak is, de ennél mélyebb jelentést is találunk.

A sötétség az ítéletet idézi, mint a Jel 6,12kk: „nagy földrengés támadt, és a nap elsötétült, mint egy fekete gyászlepel, a hold pedig egészen olyan lett, mint a vér”. A végső ítélet előképe villan fel ebben a háromórás sötétségben. A keresztben Jézus Isten haragját hordozta. Isten irgalmas, de igazságos is! „Ennélfogva igazsága megköveteli, hogy az ő szent felsége ellen elkövetett bűnt méltó, azaz testi és lelki örök büntetés sújtsa. Isten irgalmasságát és igazságosságát Jézus Krisztus keresztfán való szenvedésében látjuk.”²²

A sötét égen a vörös szín: alkony? hajnalpír?! Véget jelöl vagy kezdetet? Lemondást vagy éppen ellenkezőleg, reménységet? Mindent elnyel a sötétség vagy a sötétségen is áttör a fénysugár? Jézus feje, tekintete egy magasságba helyeződik az éggel. Egyedül az övé a kép összes alakja közül. Rejtélyes egység fejeződik ki ebben, ha nem is tudatosan a nézőben.

Nem véletlenül tulajdonítunk ekkora jelentőséget az égnek. Malonyay így idézi e kép-részlet születését:

„Egyike volt ez a legkényesebbeknek a művész feladatai között. Egy kis vörös vagy sárga színnel több, valamivel fantasztikusabb forma a felhőknek s könnyen színpadiassá válhatott volna az, amit ő fölségesen komornak tervezett. Hisz, ha van jelenet, [...] hát ez a jelenet az: valósággal csábítja a piktort, hogy megfesse a felhők közé a haragos Istent. Olvassa el akármilyen szegény fantáziájú ember a Bibliában, hogy mi kell ide: mikor eljött volna a hat óra, setétség lőn az egész tartományban, mind kilenc órákorig; és meghomályosodék a nap, és a templomnak kárpitja közepén ketté hasada és a föld megindula és a kősziklák megrepedezének; és a koporsók megnyilvának és sok szenteknek testek, kik elaludtak vala, feltámadának...”²³ „Hányszor s hányféleképpen megpróbálkoztak már ezzel a festők! Munkácsy két nagy vásznon próbálgatta elébb a Kálvária felhő studiumait s ezekből lett két szép tájképe: »Legelésző csorda« s »Haza felé«. Nagybecsű tájkép mind a kettő, könnyedén, szinte játszva vetette őket a terjedelmes vászonra Munkácsy. [...] ő csak színpadnak tekintette a tájat, ahova érző, cselekvő embereket kell állítani a művésznek, hogy a néző számára drámát vagy komédiát éljenek ott.”²⁴

20 Malonyay i. m.

21 Malonyay i. m.

22 Heidelbergi Káté 11. kérdés-felelet. Huszár Dávid (1577) – Erdős József (2008). Kálvin Kiadó, Bp., 2008.

23 Malonyay i. m.

24 Malonyay i. m.

Ha a „főlegterhes”, sötét, vöröslő ég-folt az ítélő Isten haragvó arcát mutatja, akkor Isten másik arca, a szeretet és irgalom ott visszfénylik a kereszten!

Következmények: „*Amit Munkácsy meg akart festeni, a mit csodálatraméltóan fogott föl s adott vissza, azok a keresztfeszítés következményei. [...] Munkácsy képének eredetiségét és nagy vonzóerejét a fejlődés megfestésében kereste, a jellemelek tanulmányában, a tragédia következményeinek bemutatásában.*”²⁵

Asszonyok a kereszt körül. Hányan voltak? A bibliai görög szöveg szerkesztése többféle értelmezést enged meg. Hárman vagy négyen voltak. Ha a szinoptikusok listájával összehasonlítjuk János híradását, akkor csak a magdalai Mária egyezik egyértelműen. Bizonyosan ott, a közvetlen közelben volt még Mária, Jézus édesanyja, és ott áll János is, az egyetlen tanítvány, aki egyedülként kísért a kereszti tizenkettő közül. „*Íme a te fiad – Íme a te anyád*” (Jn 19,26–27) testámentumával egymásra bízta Máriát és Jánost. Ők így a Krisztus *jövendő gyülekezetének jelképei is*, akiket nem a testi-vérségi kapcsolat köt össze, hanem a Krisztus-vérségi kapcsolat, a lelki testvéri közösség. Bíborvörös ruhája másféle erőt áraszt, mint a katonák fegyvere: a szeretetét, amely ott tartotta a kereszt alatt – de amely szeretet visszatükröződése annak a szeretetnek, amit ő is kapott, „*a szeretett tanítvány*”. Hármuk alakja: Jézusé, Máriáé és Jánosé egy belső kört is képez a tanítványi körön belül. S ami egészen különös: hogy ebbe a bensőséges hármasságba belefér az univerzum is, hiszen egyidejűleg ott látjuk a táblát a kereszten, amelyen a név és a vád szerepel: „*Jesus Nazarenus Rex Iudaeorum*”, „*A Názáreti Jézus a zsidók királya*”. Ezt Pilátus három nyelven írta: héberül, latinul és görögül. Héberül (arámul), a palesztinai zsidók beszélt nyelvén; latinul, a kormányzat és közhivatal nyelvén; és görögül, a kereskedelem és kultúra nyelvén, a birodalom nemzetközi nyelvén, amelyet a zsidók és a pogányok egyaránt értettek.²⁶ Isten gondoskodott róla, hogy még a diaszpórából érkezettek is értsék, akik elfelejtették már anyanyelvüket, de a páskaünnepre hazajöttek. A kereszt alatt összegyűlt tömeg bármely alakja értheti. Az Igét keresztre feszítették, de nem lehet elhallgattatni. *Az ígét nem lehet kiiktatni a világból, mert ez az „Ő világa*” (Jn 1,11). Ha elhallgattatják, a kövek kiáltanak: egy pogány helytartó ír, és az Írás beszélni kezd, hirdettetik minden népnek, törzsnek és nyelvnek (vö. Jel 5,9).

A lovas alakjával nagypéntek mellett a feltámadást/húsvétot is megfestette Munkácsy. Az „arab lovas” a Feltámadott²⁷ jelképes alakja. Az *arab* a ló, nem a lovas. Ló és lovas együtt az erőt sugározza,²⁸ s mint ilyen, egy új korszak szimbolikus megjelenítője ott, ahol az összkép a „vesztő-hely-zetről” szól.

Tekintete visszanéz önmagára, a kereszten szenvedőre. E tekintet-vonal alá esik minden(-ki)! Még a latrok is! Egyik legismertebb énekünk erről a tekintetről mondja: „*Szelíd szemed, Úr Jézus, jól látja minden vétkeket, vétkeztem én, ítéljen el, szelíd szemed Úr Jézus. Szelíd szemed, Úr Jézus, tekintszen rám, ha roskadok, adjon békét, bocsánatot szelíd szemed, Úr Jézus. Szelíd szemed Út Jézus, tudom, hogy vádat is emel; vétkeztem én, ítéljen el szelíd szemed, Úr Jézus. Szelíd szemed, Úr Jézus, elítél bár, lásd, én megint csak várom, hogy majd rám*

25 Malonyay i. m.

26 Hendriksen, William-Kistemaker, Simon J.: New Testament Commentary. Exposition of the Gospel According to John. Grand Rapids, Baker Book House, 1953–2001 (New Testament Commentary 1–2), S. 2: 428.

27 Gaál Botond: Munkácsy Mihály Krisztus-trilógiája és a Biblia. Nemzetközi Tudományos Emlékezés, Debrecen, 1994. március 8–9. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 53. sz. Debrecen, 1994. 96.

28 Vö. Fodorné Nagy Sarolta: A motiváció teológiai értelmezése és katechetikai következményei. Theologiai Szemle 2007. 4. sz. 216–227.

tekint szelíd szemed, Úr Jézus.”²⁹ Visszanéz, de már új korszak felé indul, amit megváltói halála nyitott fel, mint egy hétpecsétetes világtörténelmi folyamatot.

A ló fehér, királyian fel van ékesítve. A győzelmet jelképezi. A Jel 6,2 szerint a Bárány (!) feltörte az első pecsétet, s utána megjelent fehér ló: „Íme, egy fehér ló, a rajta ülőnek íja volt, és korona adatott neki, és győzelmesen vonult ki, hogy újra győzzön.” Ő indítja el győzedelmes útjára az új világkorszakot, de azt kozmikus méretű szenvedések kísérik, amelyben erők csapnak össze. Az erő bibliai szimbóluma a ló! A feltámadással nyílt és végső harc kezdődik a menny és a pokol erői között.

A lovas fehér ruhába van öltözve. Nem csak a tekintete, hanem a ruhája fehérsége is egybekapcsolja a Megfeszítettel. Az „arab lovasról” eszünkbe juthat a Jel 1,13–15 Krisztusa: „... hosszú palástba volt öltözve, mellén aranyövvel körülövezve, szeme, mint a tűz lángja, lába hasonló volt a kemencében izzó aranyérchez”. Járása valóban az erővel és a hatalommal felruházott járása – a ló kölcsönzi ezt a képzettársítást. A fehér lovas felbukkan a Bibliában a kozmikus harc végén is: „Íme, egy fehér ló, és aki rajta ül, annak neve Hű és Igaz, mert igazságosan ítél és harcol, [...] és véráztatta ruhába volt öltözve. Ez a név adatott neki: az Isten Igéje. [...] mennyei seregek követték őt fehér lovakon, tiszta fehér gyolcsba öltözve. Ruhájára és derekára ez a név van írva: királyoknak Királya és uraknak Ura” (Jel 19,11–16).

„A hóhér, létrájával vállán, s kezében a szekercével, irgalom, de egyszersmind gyűlölet nélkül tekint a kétségbeesett csoportra; hogy ezt feszítette keresztre vagy más, mindegy az neki, ő a dolgát végezte.”³⁰ Lajtorjája köti össze a kereszt körüli csoportot a tömeggel.

A tömeg, megelőzve a hóhért, most száll le a Golgota lejtőjén. Sietnek a páskavacsorára, hogy még időben hazaérjenek. A templomban zajlik a páskavágás. A levágott bárányokat viszik haza elkészíteni, hogy mire beköszönt a vacsora ideje, minden készen legyen. Közben a kereszten az új szövetség páska-báránya, az Isten báránya szerez engesztelő áldozatot a világ bűnéért. Egyszer s mindenkorra.

A farizeusok egyike mellét verve szinte menekül a tett színhelyéről. „És az egész sokaság, amely erre a látványra összeverődött, amikor látta a történeteket, mellét verve tért haza” (Lk 23,48). Önvád gyöttri; szalad onnan, mintha kísértet üzné. Némelyek Júdás alakját vélik fölfedezni benne, de Malonyay ezt nem tartja valószínűnek. Önmagában véve nem lenne akadály a festő számára, hogy odategye Júdást akkor is, ha a történet szerint nem volt ott, mert Munkácsy gyakran „markolja össze egy kép keretébe azt, amit a négy evangélista helyben, időben és cselekményben szétszórva ír le”.³¹ Maradjunk azonban inkább annál a megoldásnál, hogy a büntudattól űzött, tettének súlyára most rádöbbenő, bűnét mélyen bánó ember alakja ő.

Két farizeus a lovas mellett halad, megbeszélik a történeteket. Nem néznek hátra, de hogy a keresztről beszélnek, arról a fiatalabb karja árulkodik. Széles gesztusokkal magyaráz. Talán idősebb társát igyekszik meggyőzni arról, hogy jó ítéletet hoztak. Az idősebb kissé magába fordul – ő nem olyan biztos a dolgában. Kissé meggörnyedve saját halálára is gondolhat, amikor neki kell majd megállni az igaz Bíró előtt.

Fiatalfiú a kép közepén. Csúfolja? Vagy éppen ellenkezőleg, ő lesz a következő tanítvány? Lehet, hogy mindkettő megfér egy emberben. Középen van, válaszút előtt: melyik éneke győz? Malonyay szerint a Mester a „meghatott ifjú alakját festi, s benne mintegy magát az ifjúságot, amint egész lelkét tárja az új eszmék felé”.

29 Református Énekeskönyv, 465. dicséret.

30 Malonyay i. m.

31 Malonyay i. m.

A római katona. A kereszt alatt a százados már készíti lándzsáját. Munkácsy nem érzéken borzongató hatáskeltés látványával ragadja meg a nézőt, amint – az evangélium tanúsága szerint – éppen Jézus oldalába döfi a lándzsát, hanem éppen azzal, hogy a kép a nézőben folytatódik: mi lesz azzal a lándzsával?! Ezzel interiorizálja a mozzanatot. A néző belső képkészítéssel látja maga előtt a következő pillanatot, a halált. A római katona társaival együtt a békét őrzi – fegyverekkel –, miközben a Békesség Fejedelmét ölték meg.

Színeivel Munkácsy, a „*vérbeli kolorista* [...] *nemcsak az eseményeket, de az eszmék küzdelmét is érzékeltette*”³² Jellemző kék-vörös-fehér színei a szent sátor (!) textíliáinak színei is (2Móz 25–28). Ezek: a kék, bíborpiros, karmazsin és fehér. Itt most a fehéret emeljük ki. Munkácsy mágikus fehér színe – és a *fehér* a bibliai szimbolika nyelvén a tisztaság, megigazulás színe – itt is, ott is felvillan a képen. Döntő és meghatározó módon sugárzik a két főalakról: a Megfeszített ruházataról és az arab lovasról. De ez a fehér világít a Jézus keresztje körül zokogó asszonyokon, a még tétovázó ifjún, a sír szélén álló aggastyán szakállában, a kereszt tövében ülő százados ingjén... És ami a leginkább ámulatra méltó: a fehér szín megjelenik a hóhér ruházatán is!... „*Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek!*” (Lk 22,34).

Összkép: Munkácsy a tájképfestést nem sokra becsülte. Dohogott érte, ha az impreszionistáknál csak azt látta. „*Micsoda lustaság az, embert nem fősteni abba a szép világba!*” – morogta. (Jegyzi föl Munkácsy szavait Malonyay.) Nos, a *Golgota* nem szűkölködik zseniálisan megfestett alakokban. „*Körülbelül ötven alak van a képen, harminckét fej teljesen kidolgozva. A távolság, a honnan a néző a legegészebb áttekintést nyerheti: harmincöt lépés.*”³³

A képelemzés végén a szemlélő úgy érzi, hogy maga is járt ott...

Nagy Sarolta

HÍREK

Megnyílt a felújított Bibliamúzeum. Háromszáz négyzetméteren nyitották újra a felújított Bibliamúzeumot Budapesten, a Ráday utca 28. szám alatt 2017. január 19-én. Az új kiállításon a látogatók saját kezűleg építhetik fel Noé bárkáját, maketten ismerhetik meg Heródes templomát, kvízkérdésekre válaszolhatnak és filmen nézhetik meg egy Jézus korabeli hajó feltárásának történetét. Bemutatnak régészeti elemeket Izraelből, a Szépművészeti Múzeum és a Budapesti Történeti Múzeum anyagából, valamint Berlinből is. A Közép-Európában egyedülálló gyűjtemény huszonhárom évig működött a Dunamelléki Református Egyházkerület székházában. A 2011-es bezárás óta kibővítették, a romos pincét és kazánhelyiségét korszerű kiállítóterré építették át. Az ingyenesen megtekinthető interaktív tárlat a teremtéstörténettől kezdve az *Újszövetségen* keresztül vezet el az első keresztény közösségek megalakulásáig. A különböző állomások érzékeltetik azt a kortörténeti hátteret, amelyben a *Biblia* szereplői éltek. A múzeumot a felújítást támogató Emberi Erőforrások Minisztériumának vezetője, Balog Zoltán és a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, Bogárdi Szabó István adta át, aki szerint a megújult Bibliamúzeum megnyitásával az egyházkerület méltó emléket állít a reformáció idejéről, öt századik évfordulójának. (MTI)

32 Sz. Kürti Katalin: Munkácsy Krisztus-képei, i. m. 74.

33 Malonyay i. m.